

УДК 94(477.65) “1943/1943”

Л. В. МАРЕНЕЦЬ*

ХЛІБОЗАГОТІВЛІ ВЗИМКУ 1943–1944 РР. НА КІРОВОГРАДЩИНІ

Висвітлено тему заготівлі хліба на території Кіровоградської області в період визволення від німецьких окупантів у 1943–1944 рр., умови і причини посиленних продуктових заготівель, принципи формування планів хлібозаготівель, строки та методи їх виконання, приклади репресій за невиконання продуктових заготівель.

Ключові слова: хлібозаготівлі; Велика Вітчизняна війна; визволення; Кіровоградська область; колгосп; радгосп; селянин-одноосібник.

З одного боку мобілізацію всіх сил і засобів СРСР для перемоги над нацизмом можна вважати беззаперечним досягненням радянської політичної системи, завдяки якій середньорозвинена євразійська країна спромоглася зупинити, а згодом, з допомогою союзників, подолати одну з найсильніших європейських держав. З іншого – на важелі історичної справедливості має бути покладена ціна цієї перемоги, яка так само, безперечно, є темним боком радянського гасла і полягала не тільки у військових втратах.

У листопаді 1943 р. війська 2-го Українського фронту розпочали звільнення території Кіровоградської області. До грудня 1943 р. було звільнено повністю 4 райони області і ще 3 частково. Селянство Кіровоградщини радісно вітало радянські війська, які принесли кінець німецькому “новому порядку”, сваволі німецьких окупантів та їхніх місцевих посіпак.

Проте перші визвольні місяці виявилися важчими за часи німецької окупації. На те були об’єктивні причини – німецька окупаційна влада не ставила перед собою завдання централізованого постачання міст України, не прагнула забезпечити продовольством кожного мешканця України, а лише намагалася налагодити ті боки життя, які повинні були задовольнити потреби насамперед німецької армії та адміністрації. Тому визисковий тиск на селянство виявився легшим ніж за відновленої радянської влади. Були і суб’єктивні – німецька адміністрація не дратувала селян щоденними ідеологічними ритуалами.

15 листопада 1943 р. Рада народних комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) ухвалили кілька постанов, що стосувалися заготівлі продуктів як на ви-

* *Маренець Лілія Володимирівна* – заступник директора – головний зберігач фондів Державного архіву Кіровоградської області.

зволених територіях, так і на території СРСР. Постанова №1265-380с наголошувала на недовиконанні заготівель у деяких краях та областях СРСР. Причинами були названі відсутність відповідного керівництва, саботаж, розбазарювання та крадіжки хліба у колгоспах, радгоспах, заготівельних пунктах. У зв'язку з цим, РНК СРСР та ЦК ВКП(б) нагадувала керівникам визволених районів, що “<...>в условиях Отечественной войны злейшими врагами Родины являются саботажники хлебозаготовок, организующие обман государства и провал выполнения плана хлебозаготовок. По отношению к этим врагам Родины Совнарком СССР и ЦК ВКП(б) обязывает применять строгие меры – исключать из партии, арестовывать, предавать суду и заключать в концлагеря”¹.

Крім того, у постанові згадувалася посуха у Поволжі, яка зменшила надходження хліба до Хлібного фонду Червоної армії та обов'язкові державні закупівлі зерна. Таким чином, потрібно було не тільки вибрати продукти для безпосереднього постачання армії, але й компенсувати їх недобір у тилкових та раніше визволених регіонах. Для цього союзне керівництво вирішило з 1 грудня 1943 р. відновити так званий гарнцевий збір – натуральну платню за перемелення зерна на млинах та крупорушках, вимагало від обкомів звільнених районів прискорити обмолот наявного зерна, яке не встигли вивезти німці, і завершити його до 20 грудня. Організація здачі хліба армії та державі оголошувалася найважливішим завданням упродовж листопада та грудня 1943 р.² Колгоспи та радгоспи, які не виконали хлібозаготівельні плани, повинні були в 3-денний термін отримати чітке завдання хлібоздачі з 5-денним терміном виконання³.

Обласне та районне керівництво повинне було забезпечити вивіз продуктів необхідною кількістю тяглової сили, ретельно слідкуючи за тим, щоб тягло не використовувалося для іншої роботи. Керівництву регіонів нагадувалося про необхідність забезпечити відповідну охорону хліба у колгоспах та радгоспах, рішучу боротьбу з розкраданням і розбазарюванням хліба, вимагати від органів суду та прокуратури швидкої і жорсткої боротьби з розкрадачами. На представників Народного комісаріату заготівель та обкоми партії також покладалося завдання організувати додаткову здачу хліба для Червоної Армії за натуральну платню авансом за 1944 р. незалежно від обов'язкових закупівель хліба для держави та армії⁴.

21 листопада 1943 р. РНК УРСР та ЦК КП(б)У уточнила завдання обкомам партії та облвиконкомом Рад робітничих та солдатських депутатів, ухваливши постанову №465. Постанова також наголошувала на важливості “своєчасного і цілковитого виконання планів хлібоздачі для постачання Червоної Армії та населення міст”. При цьому у документі також висвітлювалося декілька обставин, які ускладнювали виконання хлібозаготівель 1943 р. Так, Лівобережна Україна виконала план здачі

хліба у Хлібний фонд Червоної армії лише на 44,4%. В областях були зафіксовані численні порушення. У Харківській та Сумській областях занижувалися дані про посівні площі, які підлягали обкладенню державними нормами хлібоздачі, спостерігалися факти масового безпідставного надання господарствам піл'єг, що вело до зменшення закупівель хліба⁵.

Далі українська постанова дублювала союзну – вводився гарнцевий збір, наголошувалося на необхідності прискорити обмолот зібраного за німецької влади зерна, забезпечити зберігання його та захист від крадіжок. Крім того, РНК УРСР та ЦК КП(б)У просили виділити з управління тилу Червоної Армії до 100 автомашин, пропонувалося обкомам домовитись із військовими радами фронту про допомогу у заготівлях, до обкомів просити відрядити уповноважених від фронтів⁶.

У жовтні 1943 р. керівництво Кіровоградської області все ще перебувало у прифронтовій зоні на території Полтавщини, чекаючи визволення районів. Тому командири радянських частин та з'єднань першими хлібозаготівлі почали безпосередньо по селах у перебігу визволення території. У першу чергу тиліві частини армій 2-го Українського фронту повинні були забезпечити потребу військ у картоплі і овочах, які зараховувалися як держпостачання та державні закупівлі. План хлібозаготівель частинами та установами фронту складав 149 тис.т на період з 1 листопада 1943 р. до 1 серпня 1944 р., у тому числі 70 тис.т на грудень, з яких 20 тис.т розкладки припадало на Кіровоградську область. Тиліві частини повинні були забезпечити вивіз, зберігання та первинну переробку заготовлених продуктів. Фронту потрібно було забезпечити собі запаси на 4 місяці і переробку рослинної олії так, щоб мати постійний запас олії на місяць⁷.

Обласний комітет КП(б)У та виконавчий комітет облради повинні були перебрати на себе керівництво заготівлями в міру формування влади у районах. План на заготівлі продуктів потрібно було розробити до 25 грудня 1943 р. 25 грудня бюро обкому здійснило приблизний розрахунок господарчих можливостей області. На цей час було звільнено чотири райони повністю і три частково.

У звільнених районах налічувалося 353 колгоспи і 232040 га збиральної площі⁸. За розрахунками обкому середній урожай зернових у 1943 р. складав 7,3 центнери з гектара. Розрахунковий валовий збір зернових повинен був складати 168958 т. Із цієї кількості 9929 т планувалося залишити на засів озимих, 22347 т здати у фонд Червоної армії, 10715 т закласти на засів ярових, використати на фураж 4400 т, здати у план обов'язкових державних закупівель 11480 т. Крім того, 71135 т було вивезено німцями під час відступу, 11000 т вилучено за розписками та актами частинами Червоної армії, 5960 т роздано колгоспникам на трудодні (із розрахунку 500 кг на трудодень), 21692 т залишалися у районах⁹.

Обком також врахував присадибні ділянки колгоспників. У чотирьох визволених районах налічувалося 35562 особистих ділянок колгоспників загальною площею 11203 га. Середній урожай вважався вищим на 10% ніж у колгоспах, валовий збір оцінювався у 8960 т, “борг” колгоспників у Фонд Червоної Армії – 1523 т, яка частку зерна колгоспники вже віддали – було невідомо¹⁰.

Початковий план заготівель з 7 районів складав 27787 т зерна і 3518 т соняшникового насіння у фонд Червоної Армії до 10 січня 1944 р. План державної закупівлі хліба був визначений у 9000 т., соняшника – у 3500 т до 15 січня¹¹. Проте ні до 10, ні до 15 січня плани заготівель виконані не були. У фонд Червоної армії було заготовлено 73,6% плану, державні закупівлі були виконані на 35 %. Бюро обкому ще раз нагадало про відповідальність за зрив заготівель. Окреме попередження про можливість заходів за партійною лінією отримало керівництво Чигиринського району¹²[4, 22]. Секретарю Знам’янського райкому Сядро, голові райвиконкому Рижову і районному уповноваженому народного комісаріату заготівель Матвееву доведено до відома, до району виїхав другий секретар обкому Іщенко¹³.

Діяло судове переслідування тих, кого звинувачували у саботажі хлібозаготівель. Типовим прикладом можна вважати справу колгоспника колгоспу ім. Молотова Петра Христофоровича Панченка. 8 січня 1944 р. Панченко був звинувачений у саботажі хлібозаготівель, хоча, за його словами, він добровільно здав 160 кг зерна. Проте на початку 1930-х рр. Панченко був розкуркулений. Напевне, саме це підштовхнуло органи НКВС до повторного обшуку, під час якого у двох ямах було виявлено ще близько 200 кг хліба. Хоча колгоспник не визнав себе винним у приховуванні продуктів, він був засуджений до 8 років позбавлення волі з конфіскацією майна. На пересильному пункті Панченко помер¹⁴. Цей випадок був не поодиноким – держава вдавалася до репресій за найменшої підозри у саботажі.

До кінця січня 1944 р. було звільнено повністю ще три райони області, два – частково, а ще у трьох звільнення було завершено. 25 січня визволеним територіям було поставлено планове завдання. По 8 районах з загальною збиральною площею 108648 га потрібно було зібрати ще 14560 т хліба, у тому числі 11360 т – до фонду Червоної армії, 3200 т – на обов’язковій державній закупівлі¹⁵. Плани зростали, але ближче до весни колгоспи отримали нові завдання – контракція молодняка для відновлення колгоспних ферм, підготовка до весняної сівби, ремонт техніки, інвентаря, транспортних засобів. Незважаючи на це заготівельний тиск на селянство продовжувався. Виконання завдань стояло понад усе, добробут колгоспників, робітників радгоспів та селян одноосібників нікого не цікавив.

Визволення постійно вносило свої корективи. Станом на 20 лютого 1944 р. план здачі хліба до Фонду Червоної армії був виконаний на 101,2%, соняшника на 49%, державні закупівлі – відповідно на 69,5%, соняшника – на 8,3%. Керівникам відсталих районів знову було доведено до відома¹⁶. Проте вже 15 березня констатувалося нове недовиконання планів, хоча загальна кількість заготовленого зерна збільшилася за рахунок визволених районів.

Реально план зимових хлібозаготівель 1943/1944 рр. був виконаний станом на 5 травня 1944 р. – під час весняної сівби. Хлібоздача до фонду Червоної армії склала 705590 ц (103,3% плану), обов'язкові закупівлі хліба – 191600 ц (105,4% запланованого)¹⁷. При цьому слід зазначити, що настрої селян дещо покращилися. Успішний перебіг посівної, збільшення кількості різноманітної техніки, зокрема тракторів, комбайнів, вантажних автомашин придбання для колгоспів і радгоспів худоби у східних областях УРСР, заходи з відновлення колгоспного господарства породжували певні сподівання на майбутні статки у колгоспників. Після виконання хлібозаготівель у районах залишилося достатньо хліба, який був використаний для постачання міст і оплати праці селян. Хоча дійсного покращення життєвого рівня українському селу довелося чекати не менше 10 років.

Перемога у Другій Світовій війні була оплачена не тільки життям радянських вояків. Задля цієї перемоги мільйони людей по всій країні щоденно жертвували своїм добробутом, здоров'ям, а іноді і життям, вносячи свою частку страждань, як жертву, на вівтар тріумфу людяності над нацистським людиноненависництвом. Свою жертву принесло і селянство Кіровоградщини, яке мусило разом із класовими братами забезпечити переможну ходу Радянської армії до радянського кордону і далі – до Європи, до самого серця німецької агресії.

¹ Державний архів Кіровоградської області (далі – Держархів Кіровоградської обл.), ф. П-429, оп. 4, од.зб. 3, арк. 1.

² Держархів Кіровоградської обл., ф. П-429, оп. 4, од.зб. 3, арк.7.

³ Там само, арк. 5.

⁴ Там само, арк. 6.

⁵ Там само, арк. 8.

⁶ Там само, арк. 9–10.

⁷ Там само, арк. 12.

⁸ Держархів Кіровоградської обл., ф. П-429, оп. 4, од. зб. 2, арк. 49.

⁹ Там само, арк. 55.

¹⁰ Там само, арк. 58.

¹¹ Держархів Кіровоградської обл., ф. П-429, оп. 4, од. зб. 12, арк. 1–5.

¹² Там само, ф. Р-2860, оп. 1, од. зб. 64, арк. 22.

¹³ Там само, арк. 23.

¹⁴ Петренко Іван Данилович. Кіровоградщина повоенна (1944–1948 рр.). – Кіровоград, 2011. – С. 31–35.

¹⁵ Держархів Кіровоградської обл., ф. П-429, оп. 4, од. зб. 12, арк. 27.

¹⁶ Там само, арк. 74–75.

¹⁷ Держархів Кіровоградської обл., ф. П-429, оп. 4, од. зб. 34, арк. 109.

Освещена тема хлібозаготовок на території Кіровоградської області в період звільнення її від німецьких окупантів в 1943–1944 гг. Описані умови і причини посилення продуктивних заготовок на території області, принципи формування планів хлібозаготовок, строки і методи їх виконання, приклади репресій за невиконання планів продуктивних заготовок.

Ключевые слова: хлібозаготовки; Велика Вітчизняна війна; звільнення; Кіровоградська область; колгосп; совхоз; селянин-одиночка.

Scientific research is devoted to the theme of harvesting grain in Kirovohrad region during the liberation from German occupation in 1943-1944. The article deals with the conditions and causes enhanced food preparations in the region, the principles of formation of grain procurement plans, timing and methods of implementation, examples of repression for non food preparations of Kirovohrad region.

Key words: the grain procurements; The World War II; the liberation; the Kirovohrad region; the farm; the state farm; the individual farmer.